

MR. W.F. LICHTENAUER, 1900-1987*

EEN ROTTERDAMMER VAN ALLURE

DOOR R.A.D. RENTING

AFSTAMMING

DE op 11 mei 1900 te Rotterdam geboren Wilhelm Franz Lichtenauer is zich zijn leven lang de band die hem met zijn voorgeslacht verbond sterk bewust geweest. In enige artikelen van zijn hand, die eerder in dit Jaarboekje zijn gepubliceerd, wees hij op de overeenkomsten in zijn persoonlijkheidsstructuur en die van een aantal zijner voorouders¹).

Grootvader Wilhelm Franz Lichtenauer – naar wie hij werd genoemd – was in 1843 uit Hannover, waar hij muzikant in het lijfregiment van de Koning was geweest, naar Rotterdam gekomen. Hij kwam om zijn kort tevoren ook uit Hannover vertrokken broer Louis te helpen bij de exploitatie van een depot van een Duitse uitgeverij van muziekwerken. Na het overlijden van Louis in 1849 had (Wilhelm) Franz het winkelbedrijf op de Hoogstraat, na 1872 op de Zuidblaak bij het Beursplein, alleen voortgezet. Dank zij zijn harde werken kon hij bij zijn dood in 1877 een behoorlijk renderende en gerenommeerde bladmuziekhandel aan zijn zoon Johan Christiaan nalaten. Van zijn werkzame Duitse grootvader en zijn even werkzame Nederlandse vader zou Wilhelm Franz – wiens roepnaam Franz was – een zekere zwaartillendheid en een enorme werkdrijf geërfd hebben.

Aan de immigrant uit Hannover, die zich door zijn zwoegen en het daarop gevolgde succes een zekere status wist te verwerven, gelukte het in 1854 een huwelijk te sluiten met een telg uit een aanzienlijke Waalse familie, Elizabeth Catharina Nicolaina Montauban van Swijndregt. Zij is voor haar kleinzoon Franz Lichtenauer dé schakel geweest met het Rotterdamse en met het Franse (Hugenoten-) verleden, waarmee hij zich sterk verbonden voelde. Via deze grootmoeder stamde hij direct af van de patriot Nicolaus Montauban van Swijndregt, van diens orangistische grootvader mr. Nicolaus Montauban – pensionaris van Rotterdam 1748-1753 – en van de Van Swijndregten, die functies vervuld hebben bij de Admiraliteit, als scheepsbouwers en als makelaars. Sedert de

zeventiende eeuw hadden deze voorouders een rol in Rotterdam gespeeld. Het zoeken van de eigen wortels was een van de motieven voor Lichtenauers historische belangstelling. De familieband met Frankrijk was zelfs iets voor hem om blijvend trots op te zijn. De moeder van grootmoeder Lichtenauer-Montauban van Swijndregt was een Brodier, die afstamde van een uit Metz afkomstige Hugenotenfamilie welke zich na verblijf in Engeland en Brandenburg in 1763 in Rotterdam had gevestigd. Lichtenauer voelde dat het Franse bloed van deze overgrootmoeder sterk in hem sprak. Het instinct van de réfugié manifesteerde zich bij hem reeds als kind in het besef in Nederland vrijheid en veiligheid te genieten. Vanaf zijn jongste jaren was hij bovendien uitgesproken francofiel. Opvallend was dat hij zijn naam niet op z'n Duits met een ie-klank, maar met een Nederlandse i uitsprak, dus geen *Liechtenauer* maar *Lichtenauer*.

Een tegenwicht tegenover Lichtenauers wat zwaarmoedige vader was zijn opgewekte moeder, Petronella Johanna Mary Heyblom. Grootvader Alex Heyblom was een gevierd pianist en zangpedagoog geweest, overgrootvader Heyblom een begaafd organist zonder vaste woonplaats. Van alle zowel in de familie Lichtenauer als de familie Heyblom aanwezige muzikaliteit heeft hun nakomeling W.F. Lichtenauer naar eigen zeggen geen spoor geërfd: 'in zijn beste momenten herkende hij het Wilhelmus'²). Maar grootvader Heybloms wetenschappelijke zin, blijkend uit het schrijven van dikke boeken over zangonderricht, is op zijn aanleg toch blijkbaar niet zonder invloed gebleven. Een rol in zijn leven hebben ook de zuster van zijn moeder 'Tante Tien' en haar man de acteur 'Oom Alex Faassen' gespeeld; in hen waardeerde hij een grote voorliefde voor alles wat Frans was. Waren Lichtenauers overgrootmoeders van vaders zijde van Duitse en van Franse origine, die van moeders zijde waren van Schotse en Engelse afkomst. Is het een wonder dat hij zelf als polyglot door het leven ging?

JEUGDJAREN

Franz Lichtenauer woonde 23 jaar in het ouderlijk (winkel)huis op de Zuidblaak. Dat huis had hij zo innig lief dat hij er naderhand nog vaak van droomde. Hij herinnerde zich het Rotterdamse grachtenhuis, het 'paleis' van zijn jeugd, tot in de kleinste details. Vlak erbij lagen de Sociëteit 'Amicitia' – voor het middenstandsgezin Lichtenauer uiteraard een 'huis clos' – en de vestiging van het Rotterdamsch Nieuwsblad, waar de borden met nieuwsberichten, bij

voorbeeld bij de geboorte van prinses Juliana in 1909, al zijn aandacht trokken.

Op 14 mei 1940 is dit paradijs op de Zuidblaak zeer tot zijn verdriet finaal verloren gegaan. De aangenaamste herinneringen bewaarde hij ook aan de vele heerlijke vakanties in het op instigatie van zijn moeder gebouwde zomerhuis in Nunspeet. Het was daar dat hij in 1914 het dramatische moment beleefde van de Duitse inval in België en Frankrijk. Wat er toen gebeurde heeft zijn bestaande afkeer van de 'fanfaronie' van keizer Wilhelm II niet weinig versterkt.

Franz Lichtenauer genoot lager onderwijs op de 'eerste klasse school' aan de Van Oldenbarneveltstraat, die bezocht werd door kinderen uit de gegoede middenstand en hogere standen, en die met L.G. van Randwijk als hoofd op een hoog peil stond. Met heel wat kinderen uit de Rotterdamse elite, die daar zijn klasgenoten waren, heeft hij in zijn latere leven contact onderhouden. Naar Rotterdamse traditie was immers het overgrote deel van juist deze leerlingen honkvast in Rotterdam blijven wonen om er de top-posities in het maatschappelijk en bedrijfsleven te gaan innemen.

Franz was een uitstekende leerling, die het op achtjarige leeftijd presteerde de hele rij graven van Holland en Zeeland in de juiste volgorde op te sommen voor zijn verbouwewerde onderwijzeres en die door het lezen van de uitvoerige berichten in de NRC goed op de hoogte bleek te zijn van het wereldgebeuren met name in de toenmalige brandhaarden op de Balkan en in Portugal.

Op de lagere school volgde de 'Eerste HBS voor Jongens' aan de 's-Gravendijkwal, waar toen ook al meisjes werden toegelaten. Indruk maakten vooral op Franz Lichtenauer de lessen van de geschiedenisleraar dr. C. te Lintum en van de strenge leraar Frans, G.B. Lalleman. Overduidelijk bleek dat de vakken, waarvoor een goed geheugen van belang was, hem lagen: geschiedenis en aardrijkskunde; een glanspunt op zijn eindexamenlijst in 1917 was de 10 voor Frans ('c'était excellent!').

Anders dan zijn medeleerlingen op de lagere school behoorden die op de HBS in het algemeen niet tot de hogere kringen. Ook al omdat velen van hen Rotterdam allengs verlieten is het aantal blijvende banden niet groot geweest.

Van veel betekenis was voor Lichtenauer zijn optreden in de HBS-Bond, eerst als mederedacteur van 'Ons Orgaan', en nadat hij de school had verlaten als penningmeester en voorzitter. Hier heeft hij strijdbaarheid ontwikkeld in een ernstige conflictsituatie, maar ook

leiderscapaciteiten door het organiseren en presideren van bijeenkomsten; de HBS-Bond is zijn leerschool geworden voor de praktijk, meer dan zijn Leidse studententijd, waarin hij geen gelegenheid heeft gehad om aan het verenigingsleven deel te nemen. Bovendien heeft hij in het bestuur van de HBS-Bond als medebestuurslid Johanna Petronella ('Jo') van Rhijn leren kennen, die in 1923 zijn vrouw zou worden en daarna moeder van twee dochters en een zoon.

De banden met de school bleven behouden, niet alleen doordat hij na de Tweede Wereldoorlog als secretaris deel uitmaakte van een gemeentelijke Commissie van toezicht, die de ontredde school weer in het gareel moest brengen, maar ook door als secretaris, later gewoon bestuurslid, te fungeren in de Stichting Studiefonds van de Eerste HBS, die onder andere financiële steun verleende aan begaafde (oud-)leerlingen en in 1965 de stoot gaf tot de viering van het honderdjarig bestaan van de school. Lichtenauer was de aangewezen persoon om op 2 oktober van dat jaar in de Grote Kerk de herdenkingsrede uit te spreken³).

STUDIETIJD IN LEIDEN EN JURIDISCH WETENSCHAPPELIJK WERK

Om rechten te kunnen gaan studeren – een studie 'welke de opening van vele deuren in het vooruitzicht stelde' – moest Lichtenauer eerst het aanvullend staatsexamen Gymnasium A doen; het B-diploma werd in 1918 gehaald, het A-diploma volgde in 1919, maar inmiddels was de rechtenstudie al in het cursusjaar 1918/1919 aangevangen.

Omdat zijn vader toen reeds 63 jaar oud was en Franz de oudste was van vijf kinderen, was er haast bij. Van kindsbeen af ingeschakeld in het verrichten van administratief werk, was hij in feite onmisbaar voor de zaak. Toen hij na een jaar spoorstudent te zijn geweest 'met zeer veel genoegen en zeer gaarne' was geslaagd voor het candidaatsexamen, ging hij weliswaar op kamers wonen maar in de weekends moest hij zijn oververmoeide vader blijven assisteren. Het eigenlijke Leidse studentenleven is hem dan ook ontgaan. Nog geen twee jaar na het candidaatsexamen volgde een succesvol afgelegd doctoraalexamen.

Het enige evenement dat hij in die tijd heeft beleefd en dat een ontzaglijke indruk op hem heeft gemaakt, was zijn deelname als één van circa 300 Nederlandse studenten aan het Internationale Studentencongres van 1921 in Praag. Hiertoe behoorden verscheidene excursies naar en ontvangsten in alle delen van de nieuwe

Tsjechoslowaakse Republiek. Het was zijn primeur in internationale levenservaring; hij heeft er een blijvende belangstelling voor Tsjechoslowakije aan overgehouden.

Van de hoogleraren, bij wie hij college heeft gelopen, had hij de meeste waardering voor de beroemde 'allesweter' mr. E.M. Meijers⁴⁾ en voor de sprankelende practicus mr. A.S. Oppenheim, die handelsrecht en burgerlijk procesrecht doceerde⁵⁾. Bij de eerste zou Lichtenauer in 1932 'cum laude' promoveren op het onderwerp '*De vernietigende verjaring en aanverwante rechtsfiguren beschouwd naar wezen, begrenzing en onderlinge verhouding*'. Het was een grote prestatie dat hij, terwijl een belangrijke positie bij de Rotterdamse Kamer van Koophandel veel tijd opeiste, kans zag als het ware bij verrassing – vrijwel niemand had hij ~~op~~ de hoogte gesteld van zijn 'vrijtijdsbesteding' – dit proefschrift van formaat te schrijven.

Voor zover hij er tijd voor had heeft hij ook naderhand nog gepubliceerd op juridisch wetenschappelijk gebied: in de specifieke vakbladen in de regel over verjaring en over zeerecht⁶⁾; daarnaast uitvoeriger in afzonderlijke publicaties over '*De ontwikkeling van het Nederlandsche Zeerecht onder den invloed van wetenschap en handelspraktijk, met bijzondere inachtneming van de Rotterdamsche invloeden*' (1934)⁷⁾, over '*Burgerlijk en Handelsrecht*' (1935)⁸⁾ en over de '*Geschiedenis van de Wetenschap van het Handelsrecht in Nederland tot 1809*' (1956). Voor dit laatste boek, dat is verschenen onder auspiciën van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, heeft de auteur om de brede opzet en rijke inhoud ervan veel lof geogst⁹⁾.

KAMER VAN KOOPHANDEL EN FABRIEKEN VOOR ROTTERDAM,
PERIODE 1922-1940

Na enige teleurstellende ervaringen in een oververzadigde arbeidsmarkt verzocht de toenmalige Secretaris van de Kamer van Koophandel de 21-jarige mr. W.F. Lichtenauer zich met hem in verbinding te stellen: hij kon onmiddellijk, op 30 januari 1922, bij de Kamer in dienst treden om de Secretaris behulpzaam te zijn, die meer functies naar zich had toegetrokken dan hij aan kon en die door een reorganisatie bovendien geconfronteerd werd met een aanzienlijke uitbreiding van het werk van de Kamer. Twee jaar later mocht Lichtenauer zich adjunct-secretaris noemen.

Vanaf het begin ontpopte hij zich als een intelligente en harde werker. Een in 1924 van de Kamer van Koophandel uitgegaan

Adres aan de Tweede Kamer om een protectionistisch regeringsvoorstel tot financiële ondersteuning van de Amsterdamse Koninklijke Hollandsche Lloyd te verwerpen, was geheel en al zijn werk. Hoewel het Adres geen resultaat had, had het wel de aandacht getrokken en Lichtenauers naam binnen de Kamer van Koophandel gevestigd.

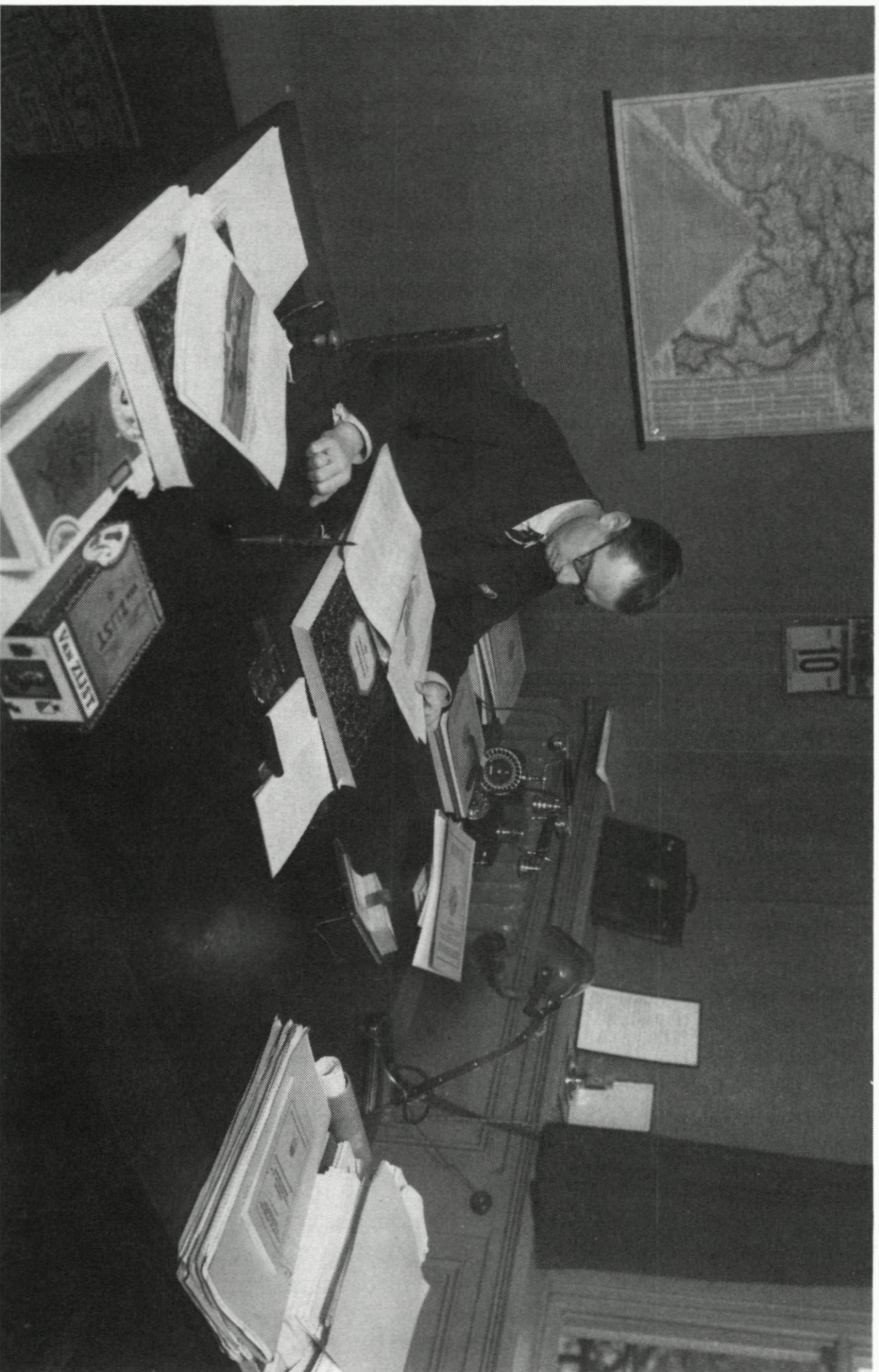
Meer succes had het Adres van zijn hand, dat de Kamer van Koophandel op 3 december 1926 tot de Eerste Kamer richtte. Daarin werd met gebruikmaking van zeer goede argumenten ervoor gepleit om het door de Tweede Kamer ondanks veel verzet aangenomen regeringsvoorstel inzake de aanleg van een Antwerpen-Moerdijkkanaal als in strijd met het Rotterdamse belang alsnog te verwerpen. Toen de Eerste Kamer onder de indruk van alle in het land ondernomen actie met 33 tegen 17 stemmen op 24 maart 1927 aan deze wens gehoor gaf, voelde Lichtenauer dit aan als een eigen triomf. Dat neemt niet weg dat hij ook in de voorste gelederen stond toen het erom ging België genoegdoening te geven, hetwelk uiteindelijk pas in 1963 het geval zou zijn¹⁰).

Eind 1926 droeg zijn chef Lichtenauer op een onderzoek in te stellen naar de vormen van autonoom havenbestuur in het buitenland, met het doel de invoering van zulk een beheersvorm eventueel ook in Rotterdam na te streven om zo de voor de ontwikkeling van de haven schadelijke hoge havenlasten-politiek van de Gemeente tegen te gaan.

Deze opdracht mondde in 1927 uit in een goed onderbouwde brochure *'Het vraagstuk der havenschappen, een bestuursprobleem'*, waaraan de naam van de Secretaris als eerste auteur naast die van de werkelijke auteur verbonden was¹¹).

Het havenschapsrapport kreeg in de volgende jaren zijn vervolgen in eveneens door Lichtenauer geredigeerde nota's en adviezen. Het in de jaren dertig telkens opnieuw propageren van het nut van de instelling van een havenschap of 'havengewest' heeft na de Tweede Wereldoorlog mede geleid tot de instelling van het gewest of openbaar lichaam Rijnmond als tegenwicht tegen de gemeente Rotterdam, een bestuurlijke constructie die overigens geen lang leven beschoren is geweest.

Intussen naderde 1928, waarin de Kamer van Koophandel haar 125-jarig bestaan zou gedenken. De Secretaris wenste het jubileum op te luisteren met een gedenkboek en wie zou meer in staat zijn dit te schrijven dan de historisch geïnteresseerde adjunct-secretaris Lichtenauer? Door vrijwel dag en nacht te werken heeft hij in acht

43. Mr. W.F. Lichtenauer, secretaris van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam, in zijn werkkamer in het oude Beursgebouw, 1935.

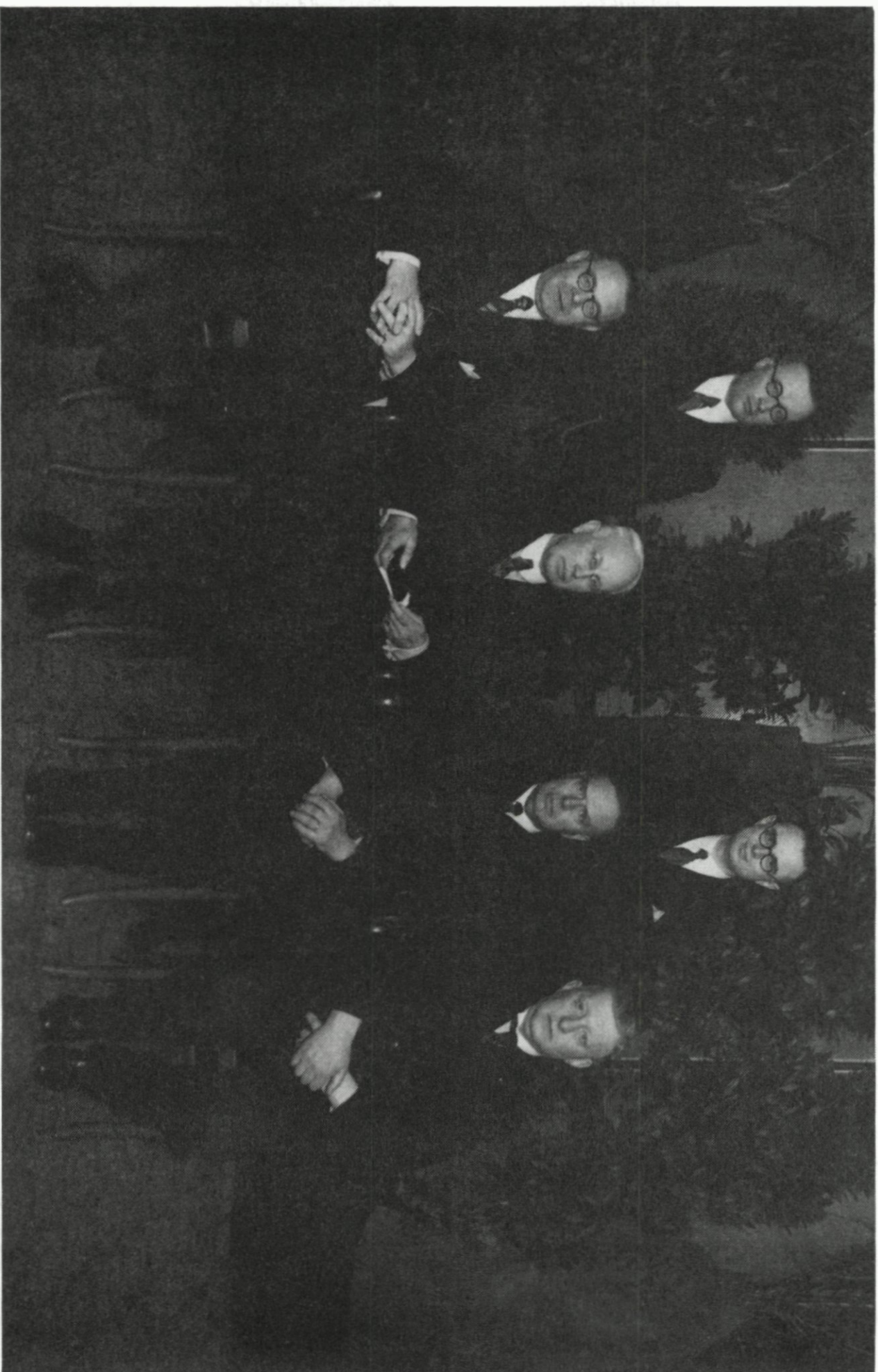
maanden tijds ongeveer tweederde deel van het omvangrijke Gedenkboek uit de grond gestampt¹²). Mr. G.E. van Walsum – die in 1929 ook adjunct-secretaris zou worden – schreef de rest. Door de Secretaris werd het in het voorwoord aangekondigd als ‘samengesteld door het Secretariaat der Kamer’... Het is nog steeds een standaardwerk van de economische geschiedenis van Rotterdam.

In 1929 brak de grote economische crisis uit, die de regering ertoe bracht de ene na de andere voor de internationale handel en dus voor Rotterdam ongunstige maatregel te nemen. Alle doorwrochte krachtige adressen en nota's die van de Kamer van Koophandel uitgingen om het tij van protectionisme en invoercontingenteringen – de ‘crisiswetgeving’ – te keren zijn naar hij zelf zegt opgesteld door adjunct-secretaris Lichtenauer.

De Franse ‘surtaxes d'entrepôt et d'origine’, de Belgische Rijnvaartpremies, de Duitse zeehavenconcurrentie en het fiasco van het internationale betalingsverkeer waren even zovele factoren, die kwade gevolgen hadden en waartegen de Kamer van Koophandel zich derhalve diende te verzetten. De vaardige pen van Lichtenauer was in die jaren een geducht wapen in haar handen, dat met graagte gehanteerd werd door de twee energieke voorzitters, die haar toen achtereenvolgens leidden: dr. W.E. Engelbrecht (1930-1937) en mr. K.P. van der Mandele (1937-1960). Beiden gaven hem op gulle wijze de waardering, die zij vonden dat hem voor zijn ijver en toewijding toekwam.

Het was een teken aan de wand dat in 1934 de adjunct-secretaris Lichtenauer en niet de Secretaris door de Kamer van Koophandel werd afgevaardigd als één van de vertegenwoordigers van het Nederlandse bedrijfsleven bij een studiebezoek aan de Elzas en aan Lotharingen. Het was voor Lichtenauer een kolfje naar zijn hand om van die gelegenheid gebruik te maken om in perfect Frans de bezwaren van de Rotterdamse Kamer van Koophandel tegen het voortrekken van Antwerpen boven Rotterdam met verve uiteen te zetten. Dat zijn zoon was opgegaan bleek duidelijk in 1935 toen hij werd benoemd tot Secretaris als opvolger van zijn toen voortijdig terugtrekkende chef. De NRC verwelkomde hem juichend als ‘een kracht die bekwaamheid paart aan jeugd’ en als ‘een figuur die, zelf Rotterdammer in hart en nieren, de problemen van onze havenstad kent als weinig anderen’ en in het Rotterdamsch Nieuwsblad werd hij aangekondigd als iemand ‘die bovendien een aangename persoonlijkheid is’¹³).

De gedetailleerde inleidingen in de jaarlijkse verslagen van de

44. Het bestuur van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam bij het afscheid van ondervoorzitter W.G.A.M. van der Lugt, 28 februari 1939. Van l. naar r. zittend: H.F. Kersten (ondervoorz.), W.G.A.M. van der Lugt, mr. K.P. van der Mandele (voorz.), J.H. Donner (ondervoorz.); staand: mr. G.E. van Walsum (adj.-secr.), mr. W.F. Lichtenauer (secr.).

Kamer van Koophandel zijn vanaf 1935 door Lichtenauer geschreven; ze geven steeds een breed alomvattend panorama van hetgeen door de Kamer van Koophandel was verricht.

In de laatste jaren voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog heeft de Kamer – met naast Van der Mandele Lichtenauer als organisatietalent – er zich op moeten toeleggen de noden, die het bedrijfsleven hadden getroffen tengevolge van de Crisis, te helpen lenigen. In 1936 was het Rotterdamsch Borgstellingsfonds in het leven geroepen om in moeilijkheden geraakte middenstanders financieel behulpzaam te zijn¹⁴). De Stichting Rotterdam 1939 behartigde de materiële en geestelijke belangen van zakenlieden in moeilijke tijden¹⁵) en de op 15 mei 1940 in de tuin van Van der Mandele opgerichte Stichting Rotterdam 1940 beoogde het herstel van Rotterdam door verstrekking van bedrijfscredieten aan gedupeerden¹⁶). Lichtenauer kreeg zijn handen vol als secretaris van deze beide stichtingen.

Intussen had hij in 1937 als lid van een delegatie van de Kamer van Koophandel voor Rotterdam naar het Congres van de Internationale Kamer van Koophandel te Berlijn het nazistische Duitsland – Hitler, Goebbels, Schacht en andere nazileiders inclusief – ervaren als een grote eclatante reclamestunt.

KAMER VAN KOOPHANDEL EN FABRIEKEN VOOR ZUID-HOLLAND,
PERIODE 1940-1950

Zijn contacten met de Duitsers na 10 mei 1940 waren van geheel andere aard. Werd het Rotterdamse Gemeentebestuur tijdens de bezetting al spoedig door een marionettenbewind vervangen, de Kamer van Koophandel werd intact gelaten, zij het dat de organisatie van de Nederlandse Kamers naar Duits model moest worden getransformeerd. Dit betekende dat er per 1 januari 1942 provinciale Kamers kwamen; de Rotterdamse Kamer van Koophandel werd nu Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Zuid-Holland, waarvan Van der Mandele als voorzitter en Lichtenauer als algemeen-secretaris geaccepteerd bleven; de overige tot dan toe in de provincies bestaande Kamers van Koophandel mochten worden gehandhaafd als bijkantoren. Lichtenauer heeft door te onderhandelen met zijn Duitse tegenspeler dr. Paul Brandt, Hauptgeschäftsführer van de Handelskammer Köln, bereikt dat de schadelijke effecten van de reorganisatie zo beperkt mogelijk bleven. In een boekje *'De nieuwe regeling van de Kamers van Koophandel en Fabrieken'*¹⁶) heeft hij zijn 'landgenoten' – niet zijn

‘volksgenoten’ – voorgelicht. Last vanwege deze ‘medewerking’ heeft hij na de bevrijding niet ondervonden. Als grote kenner van de materie maakte hij dan ook weer deel uit van een Commissie van Voorbereiding van het in 1949 ingediende wetsontwerp om de onnederlandse organisatie van 1942 ongedaan te maken: per 1 januari 1951 werd de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam hersteld.

Lichtenauer heeft het geluk gehad dat de Duitsers met wie hij in de oorlogsjaren qualitate qua het meest te maken kreeg fatsoenlijke lieden waren: de Beauftragte in Rotterdam dr. C.L.F. Völckers heeft meer dan eens Rotterdamse zakenlieden via Lichtenauer laten waarschuwen dat ze moeilijkheden van de zijde van de Gestapo konden verwachten en de Beauftragte in Zuid-Holland dr. E.A. Schwebel liet zich door Lichtenauer overhalen af te zien van zijn wens het Handelsregister ter beschikking te krijgen als hulpmiddel voor de Arbeitseinsatz¹⁷).

In feite heeft de Kamer van Koophandel – Van der Mandele en Lichtenauer voorop – in de periode van de bezetting in diverse opzichten de rol gespeeld van het overgebleven vaderlandse bestuur. Het hart van Rotterdam klopte toen bij de Kamer van Koophandel en niet op het Stadhuis.

Wat Lichtenauer in die jaren heeft gepresteerd als verbindingsman tussen enerzijds de Kamer van Koophandel en de Stichtingen 1939 en 1940 en anderzijds de Textielstichting en de op veel breder terrein opererende Stichting Centrale Voorziening (Rotterdam) – waarvan hij ook het secretariaat op zich nam – om de oorlogsgedupeerden te voorzien van goederen en verder op de been te brengen, is indrukwekkend. Vaak inspannende besprekingen met Nederlandse en Duitse instanties hebben ertoe bijgedragen dat Rotterdam er in betrekkelijk korte tijd weer bovenop is gekomen¹⁸).

Een nauwere samenwerking ontstond er ook met de belangrijke mannen van het ‘goede’ gemeentelijke apparaat: ir. N.Th. Koomans – directeur van het Gemeentelijk Havenbedrijf –, ir. J.A.C. Tillema en ir. C. van Traa – beiden van de Gemeentelijke Technische Dienst –, en met mr. G.A. Wagner, chef van de Afdeling Onteigening en gronduitgifte van het Adviesbureau Stadsplan Rotterdam (ASRO). Zij zochten steun bij de Kamer van Koophandel in hun voorbereidend werk voor herstel en wederopbouw na de bevrijding. Die nauwe samenwerking werd nadat de bevrijding een feit was voortgezet in de Urgentiecommissie Wederopbouw, de Commissie

voor de Economische Documentatie voor de Wederopbouw en de Reconstructiecommissie Haven, in elk waarvan Lichtenauer actief was.

Pas geleidelijk is de invloed van de Kamer van Koophandel op het wederopbouwbeleid in algemene zin verminderd ten gunste van die van de Gemeente. Bijzondere projecten bleven evenwel haar volle aandacht en bemoeienis vragen. Zo heeft Lichtenauer in en na de hongerwinter veel energie gestoken in de verwezenlijking van het grootse plan een enorm verzamelgebouw voor grossiers te bouwen – een voortreffelijk idee van de grossier Frits Pot. De grondleggende vergaderingen hadden op uitnodiging van Lichtenauer op 12 december 1944, op 2 mei en op 4 mei 1945(!) plaats ten kantore van de Kamer. Ook de architect H.A. Maaskant, die ervaring had in het bouwen van verzamelgebouwen, was op 2 en 4 mei present. De uiteindelijke stichting van het Groothandelsgebouw was ‘een van de weinige stoute dromen uit de oorlogsjaren, die zowaar geconcretiseerd is’: Lichtenauer had er een groot aandeel in gehad; toen hij als algemeen secretaris van de Kamer van Koophandel per 1 januari 1951 ontslag had genomen, verklaarde hij zich bereid als secretaris van de Raad van Beheer en vanaf 1963 als lid/secretaris van de Raad van Commissarissen der Groothandelsgebouwen N.V. aan te blijven. Zijn ‘bemoeienis was ver uitgegroeid boven een zuiver ambtshalve vervulde taak’... Aan het gebouw, ‘dat een integrerend deel was geworden van de stad Rotterdam,... had hij zijn hart verpand’ tot zijn levenseinde toe¹⁹).

Na de bevrijding heeft Lichtenauer ook deel genomen aan het proces van ‘zuivering’ van het bedrijfsleven. Hij deed dit als lid van de Adviescommissie van het Bureau Rotterdam van het Nederlands Beheersinstituut inzake aanstelling van beheerders van Duitse ondernemingen en van ondernemingen, waarin onvaderlands-lievenden de toon hadden aangegeven, en als lid van de Centrale Zuiveringsraad inzake nadere beoordeling van tegen collaborateurs getroffen maatregelen.

Zijn bijzondere aandacht vroegen in deze tijd de belastingpolitiek van minister P. Lieftinck – Lichtenauer was lid van een adviescommissie voor fiscale aangelegenheden onder voorzitterschap van burgemeester Oud – en de oorlogsschaderegeling.

Een wezenlijke interesse legde Lichtenauer aan de dag voor de verbetering van de mede door zijn toedoen in de jaren twintig verstoorde relaties met België. Vóór de oorlog reeds zeer actief (plaatsvervangend voor de Voorzitter van de Kamer van Koop-

45. Een der Rotterdamse delegatiereizen na de 2de Wereldoorlog: vertrek van Schiphol naar Praag, 16 sept. 1946. V.l.n.r.: H.A. Udo de Haes (secr. Stichting 'Havenbelangen'), G. van Nus (chef Kabinet van de burgemeester), mr. A.C.W. Beerman (voorz. 'Havenbelangen'), delegatielider mr. P.J. Oud (burgemeester), mr. Jacq Dutilh (lid Kamer van Koophandel), mr. W.F. Lichtenauer (secr. Kamer van Koophandel), ir. N.Th. Koomans (dir. Gem. Havenbedrijf).

handel) lid van de Permanente Economische Nederlandsch-Belgisch-Luxemburgsche Commissie, is hij in 1947 voorzitter geworden van de Nederlandse sectie van de door het Benelux Comité ingestelde Economische Studiecommissie. Hij was er een groot stimulator in van samenwerking op uitgebreid gebied tussen de drie landen, zoals die uiteindelijk verwezenlijkt is door de totstandkoming van het Benelux-Unie-Verdrag van 1958.

In het na-oorlogse zoeken naar mogelijkheden tot herstel van economische betrekkingen met andere landen was Lichtenauer vooral in zijn element wanneer hij zich kon inzetten voor toenadering tot de Elzas en Lotharingen, gebieden waaraan hij sinds zijn huwelijksreis in 1923 en zijn bezoek in 1934 zulke goede herinneringen had. Zijn eerste buitenlands bezoek in 1945 gold het Franse Rijnland en met name Straatsburg. Het onderhouden van contacten met de Kamers van Koophandel in de Elzas en in Lotharingen werd aan hem gedelegeerd en heeft hem vele persoonlijke vriendschappen opgeleverd, die hem ook later veel genoegen hebben verschaft.

Met zijn vooruitstrevende ideeën over de wenselijkheid van Europese integratie werd hij in 1947 curator van het Nederland-Noord-Europa Instituut, eveneens curator van het Afrika Instituut en van het Nederland-USSR Instituut.

Vermeldenswaard is nog Lichtenauers lidmaatschap van het 'Comité Rotterdam' met de toevoeging van achtereenvolgens de jaartallen 1950 tot en met 1970, dat eens per maand op maandagmorgen ten Stadhuisse bijeenkwam onder voorzitterschap van Van der Mandele en waarin ook de burgemeester, de wethouders, de captains of industry, hoofdambtenaren, geleerden en vakbondsmensen zitting hadden om gezamenlijk de machine te smeren. Dit Comité was de drijvende kracht voor de organisatie van drie grote tentoonstellingen, maar was ook de broedplaats van tal van andere initiatieven aan welke Rotterdam haar wonderbaarlijke herrijzenis te danken heeft gehad. Helaas is het te gronde gegaan toen 'progressieve' elementen het nodig vonden dat er een eind kwam aan het ondemocratische 'Gaullistische' tijdperk²⁰).

Inmiddels had Lichtenauer op 31 december 1950 afscheid genomen als algemeen-secretaris van de Kamer van Koophandel, die hij vanaf 1922 gediend had. Hem wachtte een functie in het bedrijfsleven. Hij had 'langzamerhand genoeg gekregen van zijn werk op de Kamer, dat bijna dertig jaar had geduurd en na de oorlogsjaren aan belangwekkendheid had ingeboet... Ik moest er

niet aan denken, dat ik nog ongeveer vijftien jaar de jaarlijkse personeelsavond zou moeten openen met toespraakjes, waarin niet veel variatie meer was aan te brengen'.

Wel bleef hij als gewoon lid verbonden aan de Kamer van Koophandel totdat hij in 1961 lid werd van de Raad van State.

KAMER VAN KOOPHANDEL EN FABRIEKEN VOOR ROTTERDAM,
PERIODE 1951-1961

Met zijn grote ervaring was Lichtenauer de aangewezen man om de Kamer van Koophandel te vertegenwoordigen in vele functies. Zo bleef of werd hij voorzitter van een ministeriële commissie, die rapporteren moest over de voor- en nadelen van het afbetalings-systeem; voorzitter van de Rotterdamse Commissie voor Voortgezet Handelonderwijs; voorzitter van een rechtspraakcommissie, die over aangevochten gedragingen van makelaars in onroerend goed oordeelde, en voorzitter/vertrouwensman van een rechtspraakcommissie, die over onwaardige gedragingen van distilla-teurs oordeelde; lid/ondervoorzitter van de Centrale Commissie voor de Statistiek (waarvan oud-burgemeester Oud voorzitter werd); voorzitter van het Studie Comité Rotterdam-Franse siderurgie en initiator van de N.V. Trans-Sid, die handelsbetrekkingen aanging met het Franse Moezelgebied; lid van een Comité d' Etudes des relations fluviales entre Strasbourg et les Pays-Bas; lid van de Raad van Advies van de Stichting Luchthaven Rotterdam; lid van een adviescommissie ten behoeve van de Minister van Justitie inzake tewerkstelling van jonge juristen bij de rechterlijke macht; lid van een ministeriële commissie 'Makelaardij en Tussenpersonen'; lid van de Nederlandse Raad van de Europese Beweging; bestuurslid van de Nederlandse Organisatie voor de Internationale Kamer van Koophandel. Deze opsomming is niet compleet, wel bewijst zij dat Lichtenauer naast zijn beroepsmatig werk voor het concern Kersten Hunik & Co en voor de Scheepvaart Vereeniging Zuid heel wat ander werk kon verzetten.

KERSTEN HUNIK & CO, 1951-1956

Vijftig jaar oud heeft Lichtenauer de functie van voorzitter van de Raad van Bestuur van het concern Kersten Hunik & Co aanvaard, mede als gevolg van zijn inspanningen om de zaak te redden van de in 1948 plotseling overleden ondervoorzitter van de Kamer van Koophandel H.F. Kersten. Het was een veelomvattende onderne-ming: een cargadoorsafdeling met bovenaan op de lijst de agentuur

van de Braziliaanse staatsrederij Lloyd Brasileiro; voorts een expeditieafdeling, een internationaal transportbedrijf in nauw verband met de I.G. Farbenindustrie en een eigen handelsafdeling 'Welp & Co', die handelde in Braziliaanse producten. De zakelijke moeilijkheden stapelden zich op en ook de persoonlijke verhoudingen raakten daardoor vertroebeld, zodat Lichtenauer toen hij de mogelijkheid daartoe kreeg, zijn functie per 1 mei 1956 gaarne inruilde tegen die van voorzitter van de Scheepvaart Vereeniging Zuid.

SCHEEPVAART VEREENIGING ZUID, 1956-1961

Vijf jaar is Lichtenauer algemeen-voorzitter geweest van de havenwerkgeversorganisatie Scheepvaart Vereeniging Zuid (S.V.Z.), die sociale en economische belangen te behartigen had²¹). Voor een deel bestond de taak uit onderhandelingen met de vertegenwoordigers uit de vakbonden; een in 1958 dreigende boycot-actie tegen onder 'goedkope vlaggen' varende schepen sprong af, zodat een uitslaand conflict Lichtenauer bespaard is gebleven.

Wetenschappelijk geïnteresseerd als hij was bewerkte Lichtenauer dat een beschikbaar gesteld overschotje in de pot van de 'tegenwaardegelden' van de Marshall-hulp besteed werd aan het laten verrichten van een wetenschappelijk onderzoek naar de omstandigheden, die van invloed waren op de menselijke verhoudingen in het havenbedrijf. Dit resulteerde in 1963 in de verschijning van het boek op naam van dr. P.J.A. ter Hoeven: 'Havenarbeiders van Amsterdam en Rotterdam, Sociologische Analyse van een arbeidsmarkt'.

Als nevenwerkzaamheden moeten vermeld worden het bestuurslidmaatschap van het Sociaal Werkgevers Verbond en het curatorschap van de School voor Maatschappelijk Werk, de latere Sociale Academie, met de directeur waarvan – drs. J.G. van der Ploeg – Lichtenauer meer dan eens de degen heeft gekruist over diens opvattingen. In het algemeen heeft Lichtenauer in zijn S.V.Z.-periode veel tijd gehad voor bezigheden buiten zijn beroep en hij heeft van de hem gegeven volkomen vrijheid een ruim gebruik gemaakt als lid van de Kamer van Koophandel, van de Eerste Kamer, van het Benelux Comité, van de Beneluxraad, van het Europees Parlement, als voorzitter van de Culturele Raad van Zuid-Holland, in kerkelijk verband enz. Tweemaal dreigde er een abrupt einde te komen aan zijn functie: in 1957 toen hij aangezocht

werd voor het staatssecretarisschap van Verkeer en Waterstaat, in 1959 toen De Quay hem vroeg tot zijn kabinet toe te treden – de eerste keer liet Lichtenauer het afweten, de tweede keer ging de vlieger niet op om politieke redenen²²).

EERSTE KAMER, 1956-1961

Hoewel zijn ouders traditioneel liberaal waren, heeft Franz Lichtenauer zich van jongsaf meer aangetrokken gevoeld tot de kerkelijke politieke partijen. Zelf verklaarde hij dat als volgt: 'Ik had mijn keus bepaald door de aftrekmethode. Ik had een tegenzin tegen de uitersten. De socialisten waren mij te radicaal, de dusgenaamde liberalen te materialistisch behoudend. Zo bleven over de partijen van het midden, de confessionelen, een voorkeur die trouwens overeenstemde met mijn kerkelijke belangstelling. Ik was niet katholiek, hetgeen een zekere sympathie voor die wereld niet uitsloot, dies bleef de keus tussen A.R. en C.H. Ik was niet gereformeerd, al heb ik altijd respect gehad voor de rechtlijnige vastberadenheid van de mensen van die richting, en zo bleef noodzakelijkerwijs als laatste keus open de C.-H.U.'

In 1927 uitgenodigd een candidatuur voor de Gemeenteraad te aanvaarden, werd hem dat verboden door zijn chef, de Secretaris van de Kamer van Koophandel, waarschijnlijk omdat deze bezorgd begon te worden dat de ster van zijn assistent te veel zou gaan schitteren. Na een twintig jaar op de kandidatenlijst van de Christelijk-Historische Unie voor de Eerste Kamer te hebben gestaan, werd hij tot zijn verrassing in 1956 plotseling als nummer één op de kandidatenlijst voor de kieskring geplaatst en gekozen. Het bestuur van de S.V.Z. stond toe dat hij deze 'nevenfunctie' aanvaardde.

Voorzitter van de Eerste Kamer was in zijn jaren mr. J.A. Jonkman, minister-president eerst dr. W. Drees; daarna achtereenvolgens dr. L.J.M. Beel en dr. J.E. de Quay. Lichtenauer heeft in de Eerste Kamer niet alleen direct contact gekregen met vele vooraanstaande politici, hij is er ook onder de indruk geraakt van de waarde van de Eerste Kamer, waar mensen die op allerlei belangrijke posten van het maatschappelijk leven 'in de nuchtere praktijk daarvan werkzaam zijn', zo nodig de door de beroepspolitici van de Tweede Kamer genomen beslissingen kunnen corrigeren.

Tot zijn eigen activiteiten behoorden de jaarlijks namens zijn fractie aan de begroting van Verkeer en Waterstaat gewijde redes, zijn pleiten voor een wettelijke regeling van het afbetalingswezen

overeenkomstig het eindrapport van de door hem dienaangaande voorgezeten Staatscommissie, zijn gloedvol en succesrijk protesten tegen het handhaven van een uit de bezettingstijd daterende regeling op het gebied van de makelaardij – Lichtenauer was naar we reeds opmerkten namens de Kamer van Koophandel lid van de Staatscommissie ‘Makelaardij en Tussenpersonen’ – en vooral zijn verzet tegen een der bepalingen van het ontwerp-Archiefwet, dat op 21 juni 1960 leidde tot de verwerping door de Eerste Kamer van het door de Tweede Kamer aanvaarde wetsontwerp, en dientengevolge tot indiening van een gewijzigd ontwerp, dat ‘Archiefwet 1962’ is geworden.

Van 1960 tot 1964 is Lichtenauer lid geweest van de Staatscommissie, die onder voorzitterschap van prof. mr. P.J. Verdam moest bestuderen of het geldende ondernemingsrecht herzien diende te worden naar de in de vakbeweging en ‘progressieve’ politieke partijen levende wensen. Hij behoorde tot degenen, die gekant waren tegen uitholling van de positie van de vrije onderneming, maar net in de minderheid bleken te zijn om een gevreesde ontwikkeling te kunnen afwenden. Merkwaardig is in dit verband dat Lichtenauer toen hij in de jaren veertig lid was van een commissie ter voorbereiding van een nieuwe organisatie van de Kamers van Koophandel ervan overtuigd was dat de deur voor werknemers geopend moest worden. Sindsdien was hij echter tot de conclusie gekomen dat verdere toeneming van werknemersinvloed een averechtse uitwerking zou hebben.

BENELUXRAAD EN EUROPEES PARLEMENT, 1956-1961

Het spreekt vanzelf dat Lichtenauer, voorzitter van de Economische Commissie van het Benelux Comité, nadat hij parlementariër was geworden, mede lid werd van de Raadgevende Interparlementaire Beneluxraad, in welks werkzaamheden hij een redelijk aandeel had.

Het Beneluxwerk heeft hem in aanraking gebracht met verscheidene vooraanstaande Belgen en dat had tot gevolg dat hij ‘veel sympathie is gaan opvatten voor de Belgen van beide taalgroepen’.

In 1956 is Lichtenauer – overtuigd Europeaan – als plaatsvervangend lid geïntroduceerd in de Raad van Europa te Straatsburg; in 1957 was hij in Rome aanwezig op de slotvergadering van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal; daarna volgde van 1958 tot 1961 het lidmaatschap van het Europees Parlement.

Periodiek heeft Lichtenauer toen – nogal eens vergezeld door zijn vrouw – verblijf gehouden in Straatsburg, waar hij zich bijzonder thuis is gaan voelen. Hij had er vele ontmoetingen met oude Kamer van Koophandel-relaties en met nieuwe vrienden en werd in vele families hartelijk ontvangen.

Zelf oordeelde hij als volgt: ‘Met veel vreugde en toewijding heb ik in het Europees Parlement gewerkt. Uit de aard van de zaak stond ik als typische backbencher in het grote werk niet op de voorgrond. Een paar maal heb ik het woord gevoerd in de volle vergadering. Ik heb mij daarbij vooral beperkt tot haven- en verkeersproblemen. Daarnaast speelde ik een duidelijke rol in de desbetreffende commissie van het Parlement. Ook in de fractie-vergadering kon ik mij goed doen gelden. Verder werd ik ook uitgenodigd voor allerlei bemoeiingen om het Parlement, waarbij ik ook spreekbeurten heb vervuld en vragen van journalisten heb beantwoord. Kortom, ik meen van mijn bescheiden parlementaire positie uit mijn partij krachtig te hebben meegeblazen en dat dit ook erkend en gewaardeerd is. Zo heb ik een klein steentje bijgedragen aan de moeizame arbeid voor toenadering tussen de Europese volken en dat – het zij herhaald – heeft mij veel voldoening gegeven’.

Aan het Europese werk en aan het lidmaatschap van de Eerste Kamer van Lichtenauer is een eind gekomen nadat hij begin 1961 als gastheer was opgetreden bij het bezoek van een commissie uit het Europees Parlement aan Rotterdam, waartoe o.a. de Hamburger Helmut Schmidt behoorde. Tijdens een door de Voorzitter van de Tweede Kamer dr. L.G. Kortenhorst aan de Europarlementariërs aangeboden diner vroeg deze informeel aan Lichtenauer of het niet iets voor hem was de vacante plaats van de overleden Staatsraad mr. W.F. Schokking in te nemen. Hoewel Lichtenauer ‘met name bijzonder was gegrepen door zijn werk in het Europees Parlement’ heeft hij het formele verzoek niet willen afslaan. Gelukkig voor hem, want gezien het feit dat hij een paar jaar later een hartinfarct kreeg, zou hij het reizen en trekken en inspannend vergaderen toch niet hebben kunnen volhouden.

Wel is Lichtenauer nog van 1961 tot 1965 voorzitter geweest van het Benelux Comité en is hij bij zijn afscheid op 17 december 1965 benoemd tot erelid²³).

RAAD VAN STATE, 1962-1972

Tot zijn 72ste jaar is Lichtenauer lid geweest van de Raad van State, een zeer eervolle afsluiting van een glanzende carrière,

misschien ook een soort van schadeloosstelling door minister-president De Quay voor het in 1959 gemiste ministerschap van Lichtenauer.

In de Raad was hij lid van de Afdelingen Economische Zaken en Waterstaat – van de laatste op den duur voorzitter –, die de adviezen over voorgelegde wetsontwerpen en algemene maatregelen van bestuur op de desbetreffende terreinen voorbereidden. Hij was er trots op eens een minderheidsadvies te hebben uitgebracht uit verontwaardiging over het wetsontwerp om Oudewater – vestingstad van Jacoba van Beieren! – van de provincie Zuid-Holland naar de provincie Utrecht te doen overgaan.

Lichtenauer was nu eenmaal een sterk historisch ingesteld mens. Dat zal de reden geweest zijn dat hij voorzitter werd van de Kamer die zich bezig hield met geschillen van bestuur op het gebied van de Monumentenwet, waarbij de leden van de Kamer gebruik maakten van het middel van oculaire inspectie.

De Volle Raad vergaderde op elke woensdagmiddag; verder waren er de vergaderingen van de afzonderlijke Kamers en werd er veel voorbereidend werk in de studeerkamers thuis afgedaan. Een snelle werker als Lichtenauer hield nogal wat tijd over, die hij in ruime mate gebruikte voor publicistische arbeid en ander werk van culturele aard. Daaraan had hij altijd behoefte gehad en hij heeft het tot lang na 1972 kunnen voortzetten.

In de Raad van State verscheen de Koningin maar zelden; kroonprinses Beatrix daarentegen bijna iedere week. Zij toonde duidelijk belangstelling en Lichtenauer, die in het algemeen zeer koningsgezind was, kon dus over haar oordelen. Hij heeft 'haar altijd een zeer aangename en bewuste persoonlijkheid gevonden, een waarlijk koninklijke figuur'.

LUTHERS KERKEWERK, 1919-1961

Het vele werk dat Lichtenauer heeft verricht als lid van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Rotterdam is illustratief voor zijn geestelijke instelling. De uit Duitsland gekomen Lichtenauers waren en bleven luthers. De band van de vader van Franz Lichtenauer met de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden was evenwel hoofdzakelijk formeel; dat zijn kinderen naar de catechisatie gingen en als lidmaten zouden worden aangenomen sprak vanzelf. Franz kwam in 1918 terecht op een catechisatiecursus voor (twee) intellectuelen, die door de 'rechtzinnige' predikant ds. J.W. Brass werd gegeven, en bezocht op

Kerstmis 1918 voor de eerste maal een kerkdienst – in het 18de eeuwse kerkgebouw aan de Wolfshoek, dat op 14 mei 1940 helaas verloren is gegaan. Hij heeft ‘sedertdien eigenlijk weinig zondagen meer overgeslagen’ en heeft ‘als tegenwicht tegenover zijn onverpooede studie en later werk met graagte het geloofsleven aanvaard zonder diepzinnigheden’.

Kort na zijn belijdenis in 1919 trad hij al toe tot het College van Collectanten en is collectant gebleven tot in 1924, in welk jaar hij – na candidaatstelling door de ‘rechtzinnige’ kiesvereniging ‘De Wartburg’ – tot kerkeraadslid-diaken is gekozen.

In een circa 1927 uitslaand heftig conflict binnen de Lutherse Gemeente heeft de jonge diaken Lichtenauer bewust de ‘rechtzinnige’ zijde gekozen en zich actief als secretaris opgesteld achter de ‘Stichting tot oprichting en instandhouding van Wijkgebouwen op Evangelisch-Luthersche Grondslag’ (in wezen op ‘rechtzinnige’ grondslag). Achteraf heeft hij zich afgevraagd of de verbittering, waarin hij zich zelf had laten meeslepen ‘juist in dat milieu’ wel op zijn plaats is geweest. De gemeenschappelijke actie heeft geleid tot het gewenste resultaat: het eerste ‘rechtzinnige’ wijkgebouw kwam tot stand in de Nozemanstraat, in het Westen van de stad waar het jonge gezin Lichtenauer toen woonde – het was de ‘Lutherkapel’ (1929) –, en andere wijkvoorzieningen volgden elders.

Lichtenauer heeft de taak, die hij als diaken op zich had genomen, bepaald niet verzaakt. Van 1924 tot 1956 was hij onafgebroken als zodanig werkzaam. Toen hem gevraagd werd het voorzitterschap van de Diaconie te aanvaarden, zei hij ‘ja’, hoewel hij er naast zijn druk bezet leven bij de Kamer van Koophandel eigenlijk geen tijd voor beschikbaar had. ‘Ik kon nooit een taak afwijzen’ biechtte hij op, toen hij zijn eigen leven overzag. En zo had hij dan ook nog twintig jaar lang deze verantwoordelijkheid erbij, die een wekelijks te houden spreekuur met zich meebracht.

Als diaken nam Lichtenauer elk najaar deel aan het huisbezoek bij degenen, die bedeling van node hadden. ‘Voor het eerst in zijn leven kwam hij in contact met de “lagere standen” – “het volk”’, in de volksbuitenwijken en in de krottenwijk van de oude binnenstad. Op grond van de opgedane ervaringen werden dan in de decembervergadering van de Diaconie de beslissingen genomen, waarop het ‘grote jaarlijkse “feest”’ volgde:

‘Alle diakenen en ook adviserende diakenen verzamelden zich op de vooravond van Kerstmis (of althans daaromtrent) in de kerk. Met behulp van verbindingssnoeren werd gezorgd voor extra verlichting

met lampen, welke daartoe op schragen waren geplaatst met de goede gaven, welke in natura zouden worden uitgedeeld. Iedere bedeelde, hetzij permanent, hetzij voor de "winter", had aanspraak op een aantal porties naar evenredigheid van zijn gezin, met een maximum van vier. Zij ontvingen naar geval vlees, afzonderlijk vet, en peulvruchten. De laatste schepten wij met een eenheidsmaat (liter?) uit grote zakken. Alle schamelheid trok langs die schragen en werd met voldoening begiftigd. Kortom zulk een avond was het hoogtepunt van het diaconale jaar, dat ons met voldoening vervulde en naar wij overtuigd waren de bedeeden met dankbaarheid'.

Zo paternalistisch als in de jaren twintig en dertig bleef de werkwijze natuurlijk niet: 'Op den duur drong het besef door dat deze officiëel ten toon gespreide barmhartigheid toch eigenlijk niet zo gepast was. Ik geloof, dat deze verschuiving in de opvattingen van twee kanten kwam. Bij ons rees twijfel aan de gerechtvaardigheid der feestvreugde en bij de bedeeden ontstond een zekere wrevel jegens deze overgeleverde vormen van liefdadigheid. Beide stromingen, als ik het wel aanvoel, voerden geleidelijk naar andere gewoonten en werkwijzen', aldus Lichtenauer. Toen na de oorlogsjaren de bijstand van overheidswege toenam en de ouderwetse bedeling terugweek, is de Diaconie in samenwerking met de Nederlands-Hervormde diaconieën in Overschie en Hillegersberg-Schiebroek zich gaan inspannen voor de stichting van een bejaardeninrichting. Lichtenauer heeft daar zoveel werk voor gedaan dat hij beschouwd werd als een van de grondleggers van 'Arcadia' in de 110 Morgen onder Hillegersberg, het huis waarin hij zelf zijn laatste paar levensjaren heeft doorgebracht nadat hij de 'Olympusflat' aan de Adriaan van der Doeslaan had verlaten.

Een meelevend lutheraan van het intellectuele niveau van dr. W.F. Lichtenauer werd in 1936 als het ware vanzelf gekozen tot lid van de Synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk, en enige jaren later doorgeschoven naar het lidmaatschap, tenslotte ondervoorzitterschap van het dagelijks bestuur, de Synodale Commissie, waarin hij tot 1956 een vooraanstaande rol heeft gespeeld. Als een der vijf Nederlandse afgevaardigden maakte hij in 1947 in Lund het indrukwekkende congres mee van de Lutherse Wereld Federatie, welks instelling in 1948 in Nederland heeft geleid tot de aanvaarding van een Nieuwe Kerkorde, die het einde bezegelde van een langdurige kerkelijke richtingenstrijd tussen 'vrijzinnigen' en 'rechtzinnigen'. Lichtenauer was daar blij mee.

Toen hij in 1956 zitting kreeg in de Eerste Kamer, trok Lichtenauer daaruit de consequentie dat hem nu werkelijk geen tijd voor kerkewerk meer overschoot, zodat hij voor zijn kerkelijke functies bedankte behalve voor het curatorschap van het Seminarium van de Evangelisch-Lutherse Kerk. Als penningmeester daarin heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door versterking te bewerken van de studiefondsen, waaruit studiebeurzen worden verstrekt aan theologische studenten, maar vooral door met behulp van een aan minister Cals voorgelegde nota van zijn hand en anderszins de stoot te geven tot opheffing van de onbillijkheid dat de kosten die de Rijksoverheid op zich had genomen voor de opleiding van Nederlands-Hervormde predikanten wél, maar voor de opleiding aan de 'kleinere seminaria', waaronder het lutherse, niét geïndexeerd waren; dat laatste betekende onder meer dat voor de honorering van de hoogleraren van het Seminarium van de Evangelisch-Lutherse Kerk (sedert 1878!) een vermenigvuldigingsfactor van 8 werd aanvaard.

Na die grote voldoening te hebben gesmaakt trok Lichtenauer zich in 1961 terug uit zijn laatste kerkelijke functie maar bleef toch een trouw lidmaat van de Evangelisch-Lutherse Gemeente in Rotterdam.

Als vertegenwoordiger van de 'kleine kerkgenootschappen' heeft hij nog wel deel uitgemaakt van een in 1946 ingestelde Staatscommissie voor de zaken van de Erediensten, waarvan burgemeester Van Walsum in 1958 voorzitter werd. De opdracht was een definitieve regeling te concipiëren inzake de door het Rijk aan de kerkgenootschappen te betalen schadevergoeding voor in de Franse tijd opgeheven voorrechten. Toen het leek dat een oplossing was gevonden, heeft een derde Rotterdammer – minister dr. H.J. Witteveen – in 1969 een spaak in het wiel gestoken²⁴).

CULTURELE ACTIVITEITEN

Van de schoolbanken af aan is Lichtenauer altijd zeer geïnteresseerd geweest in de geschiedenis. Als hij wegens ziekte de lagere school moest verzuimen, verslond hij boeken, waarin het vaderlands verleden werd behandeld. De vliering van het grote woonhuis op de Zuidblaak was voor hem een luilekkerland van familie-archivalia.

Zijn belezenheid was heel groot en dank zij zijn enorm geheugen citeerde hij op het juiste moment met gemak uit de literatuur, of het nu de Nederlandse, Franse, Italiaanse of andere was.

Hij kende tal van anecdotische bijzonderheden betreffende honderden personen, was in vrijwel alle koninklijke grafkelders in Europa kind in huis en spreidde een verbazingwekkende bijna encyclopedische kennis ten toon.

Het schrijven van (het grootste deel van) het Gedenkboek van de Kamer van Koophandel en Fabrieken in 1927-1928 was hem uitstekend afgegaan en zo behoeft het niet te verwonderen dat hij in 1935 werd benoemd tot lid van het selecte Historisch Genootschap 'De Maze', dat in 1931 was opgericht op initiatief van prof. dr. Z.W. Sneller en pater fr. B. Kruitwagen.

Hij is er van 1948 tot 1973 de bezielende voorzitter van geweest, heeft er twaalf lezingen gehouden en bezocht tot het einde van zijn leven de vergaderingen. Geven wij hem zelf het woord: 'Deelneming aan de werkzaamheden was voor mij steeds een verfrissend cultureel bad. Ik geloof dat ik nergens in de omgang met andere mensen zoveel plezier heb gehad in hun en mijn werkzaamheid'²⁵). Natuurlijk werd hij in 1973 erevoorzitter.

Voor de meeste Rotterdammers was Lichtenauer vooral de belichaming van het veel grotere Historisch Genootschap 'Rotterdamum', dat op 14 mei 1947 door hem zelf samen met enkele gelijkgezinden was opgericht om het besef te verlevendigen 'dat een kracht tot aansluiting in saamhorigheid gelegen kan zijn in het bewustzijn van de gezamenlijk doorleefde historische ontwikkeling en de daaruit voortspruitende elementen van eensgezindheid'.

Het enthousiasme was in 1947 zo groot dat zich meteen al 380 leden aanmeldden. Van 1947 tot 1973 was Lichtenauer voorzitter en hij bleef daarna tot zijn overlijden toe bestuurslid en erelid.

Dat het ledental in zijn tijd is gestegen tot rond 3000 en het genootschap de historische vereniging met het grootste aantal leden in het land is geworden, is vooral te danken aan zijn persoonlijke inzet. Hoeveel door hem ondertekende 'werfbrieven' zijn er niet verzonden naar door hem met zorg uitgezochte adressen, en wie eenmaal door hem gestrikt was voor het lidmaatschap moest levenslang lid blijven, vond hij.

Anders dan bij 'De Maze' – waar zelfwerkzaamheid van de leden parool is – treden voor 'Rotterdamum' sprekers op, die door het bestuur zijn uitgenodigd vanwege hun kennis op het gebied van een gekozen onderwerp ongeacht of zij wel dan niet lid zijn. Al degenen die in de loop der jaren door Lichtenauer geleide bijeenkomsten en excursies hebben meegemaakt, herinneren zich dat hij in zijn goed gekozen dankwoorden bijna altijd iets wezenlijks wist toe te voegen

aan wat de sprekers hadden gezegd.

Van de vele activiteiten op steeds breder terrein en van de belangrijke plaats, die Lichtenauers 'Roterodamum' in Rotterdam is gaan innemen, getuigen de in dit Jaarboekje opgenomen jaaroverzichten²⁶). In 1955 pleitte hij tevergeefs op gloedvolle wijze bij de Gemeenteraad voor de herbouw van de in 1954 door brand verwoeste molen 'De Noord' op het Oostplein: 'een wachter voor een geërbiedigd verleden', 'het monument voor de Onbekende Marinier', 'een merkteken voor de stad'²⁷). Groot was zijn rol in de grootse Erasmus-herdenking in 1969 inclusief de initiëring van een nieuwe wetenschappelijke uitgave van de Opera Omnia, en in de totstandkoming van een standbeeld van Hugo de Groot in 1970. Met recht was hij trots op zulke successen. En natuurlijk ook op het verschijnen in 'zijn tijd' van niet minder dan 13 delen in de Grote en 28 delen in de Kleine reeks van 'Roterodamum'. Met zijn stuwende kracht heeft hij er zich geweldig voor ingespannen de achterstand van zijn stad bij andere steden ten aanzien van wat is geschreven over haar geschiedenis – tot de 'ontstellende' ontdekking waarvan hij was gekomen – weg te werken²⁸).

Anderstalige culturele verenigingen in Rotterdam hebben op Lichtenauer altijd aantrekkingskracht uitgeoefend: in het begin van de jaren twintig was hij lid van de Rotterdamse afdeling van 'Dante Aleghieri', in zijn Kersten Hunik-jaren was hij enige tijd voorzitter van de Duitse culturele vereniging in het Martin Behaim Haus, de meeste vreugde heeft hem evenwel zijn lidmaatschap – dat bestuurslidmaatschap is geworden – bezorgd van de Afdeling Rotterdam van de Alliance Française. Als geheid francofiel voelde hij zich in dat gezelschap ten volle thuis. In dit verband moet ook genoemd worden zijn lidmaatschap van het Genootschap voor Napoleontische Studiën; het was de Franse tijd die hem bij uitstek boeide en waarover hij zelf in 1963-1971 drie publicaties in de reeksen van 'Roterodamum' het licht heeft doen zien na gedegen onderzoek in zowel de Franse als Nederlandse literaire en archivalische bronnen²⁹).

Zijn aan de Vice-president van de Raad van State Beel in 1962 gedane suggestie de bevrijding van het Napoleontische juk in 1913 feestelijk te doen herdenken, bracht hem weliswaar in het Comité Nationale Herdenking 1813-1963 onder voorzitterschap van prinses Beatrix, maar miste in de jaren zestig de door hem verwachte en gewenste weerklank in het land.

Omdat Lichtenauer 'nu eenmaal nooit een interessante aanbie-

ding heeft kunnen en willen afwijzen' is hij in 1956 positief ingegaan op het verzoek voorzitter te worden van de toen door de Provincie Zuid-Holland ingestelde Culturele Raad van Zuid-Holland. Net als in de beide Rotterdamse historische genootschappen is hij daarin – in harmonieuze samenwerking met de als directeur aangetrokken mr. P.C. Sprangers – inspirerend bezig geweest totdat hij tengevolge van zijn hartinfarct in 1965 dit werk heeft moeten opgeven evenals het daaraan annexe lidmaatschap van een commissie, die adviseerde inzake het verstrekken van subsidies uit het Wetenschappelijk Fonds van de Provincie Zuid-Holland.

Terug naar Rotterdam: behalve curator van de School voor Maatschappelijk Werk (Sociale Academie), was hij onder meer lid van de Raad van Beheer van de Nutsacademie voor Pedagogische en Maatschappelijke Vorming en lid van de Algemene Raad van de Volks-Universiteit. In Hillegersberg is hij in 1950 toegetreden tot het bestuur van de Stichting 'Plaswijckpark', dat sinds 1937 het door C.N.A. Loos tot stand gebrachte park beheerde. Het deel uitmaken daarvan met als 'hoogtepunt het jaarlijkse diner, waaraan de bestuursleden en hun dames aangenaam aanzaten' beschouwde hij als 'een aangenaam tijdverdrijf', dat hij tot zijn levenseinde toe heeft kunnen volhouden. Hij was daar tenslotte 'het enige relict uit de gulden dagen van olim, die daar nog als een als zodanig gerespecteerde antiquiteit bleef hangen, ondanks herhaalde aanbiedingen tot terugtreden'³⁰).

In een als bijlage bij de Inventaris van het Archief-Lichtenauer³¹) opgenomen lijst van publicaties en het supplement daarop staan de titels vermeld van niet minder dan 283 boekwerken, gedrukte redevoeringen en artikelen van de hand van Lichtenauer, die tussen 1919 en 1986 zijn uitgegeven. De artikelen zijn geplaatst in ettelijke tientallen periodieken. Tot midden in de jaren vijftig heeft hij zijn pen vooral gehanteerd voor het schrijven over onderwerpen van economische, economisch-statistische en juridische aard en over de werkzaamheden van de Kamers van Koophandel; sindsdien is hij steeds meer historieschrijver geworden. Naast zijn drie aan de Franse tijd gewijde boeken²⁹) zijn in het Rotterdams Jaarboekje tussen 1945 (en vervolgens 1956) en 1986 23 bijdragen van Lichtenauer verschenen, te beginnen met de artikelen over zijn voorouders van vaderszijde¹); er zijn tien 'In memoriams' bij over overleden goede Rotterdamse relaties. Ook in andere periodieken zijn bijdragen van historische aard opgenomen.

Wat hij in zijn lange leven heeft geschreven munt uit door duide-

46. Mr. W.F. Lichtenauer neemt te Gorinchem afscheid als voorzitter van de Culturele Raad van Zuid-Holland, 30 maart 1965. Hij ontving uit handen van plaatsverv. voorzitter mr. P. Cleveringa een door C. de Moor getekend portret van zijn vrouw ten geschenke; zittend naast hem de Commissaris van de Koningin mr. J. Klasesz, mevr. J.P. Lichtenauer-van Rhijn en mr. P.C. Sprangers, directeur van de Culturele Raad.

lijkheid, exactheid en een wetenschappelijk verantwoorde aanpak.

AFSCHEID

Op 5 februari 1987 is na een welbested leven een erudiet man overleden, die in zijn geboortestad Rotterdam, waaraan hij uitermate verknocht was, veel heeft betekend voor kerk, staat en maatschappij, voor cultuur en wetenschap, maar ook voor de velen, die het grote voorrecht hebben genoten met hem in persoonlijk contact te komen, een contact dat nooit uit de hoogte was, altijd openhartig, vol waardering voor de goede kanten die ieder mens heeft, ook wel eens eerlijk blijk gevend van een ongunstige beoordeling van mensen en van ontwikkelingen. Vast staat dat hij met de vele talenten van hoofd en hart, die hem waren toebedeeld, heeft gewerkt als een goed rentmeester.

In zijn leven heeft hij veel waardering ontvangen, de blijken daarvan zijn hem niet onthouden. De kennisgeving van overlijden meldde dat hij was:

- Commandeur in de Orde van Oranje-Nassau
- Commandeur in de Kroonorde van België
- Commandeur in de Orde van Leopold II
- Ridder in de Orde van het Legioen van Eer van Frankrijk
- Drager van de Gouden Lis van Zuid-Holland
- Drager van de Van Oldenbarneveltpenning van Rotterdam.

Wij kunnen hieraan toevoegen:

- Drager van de Gouden Penning van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam
- Drager van de Gouden Roterodamum-speld.

Op 10 februari 1987 luidden de klokken van de Evangelisch-Lutherse kerk aan de Heer Vrankestraat omdat Wilhelm Franz Lichtenauer toen vanuit dat gebouw uitgedragen ging worden naar zijn laatste rustplaats Crooswijk.

Daar op de plaats waar hij zondag op zondag de godsdienst-oefening bijwoonde is hij onder meer treffend getekend door mr. J. Dutilh, die hem in 1973 was opgevolgd als voorzitter van zijn geliefd 'Roterodamum'. In zijn toespraak en later in de Kroniek van 'Roterodamum' herinnerde deze aan zijn 'vriendelijkheid, beminlijkheid, behulpzaamheid, spreekvaardigheid, bezielde en uiterst vruchtbare pen, ongemene kennis en begaafdheid'³²).

De geheel naar de stijl van Lichtenauer sober gehouden rouwdienst werd geleid door de emeritus-predikant dr. H.J.

Jaanus, met wie hij zich altijd zeer verwant had gevoeld en die niet alleen hém herdacht maar ook nadrukkelijk zijn lieve hem in 1968 ontvallen echtgenote mevrouw J.P. Lichtenauer-van Rhijn. Zij was hem 45 jaar lang tot grote steun geweest – vol opofferingsgezindheid naast een man die altijd werkte; naar eigen getuigenis had het hem in zijn persoonlijk leven ‘aan niets ontbroken, in geen enkel opzicht’.

Zijn kinderen, die de laatste jaren met hem op vakantie gingen – in 1985 nog eens naar het geliefde Straatsburg om daar ‘alles’ terug te zien – en hem ook verder terzijde stonden; zijn kleinkinderen, op wie hij gesteld was en die hij op verjaardagen opzocht; de overige naaste verwanten van hem zelf en van zijn vrouw, zij waren de enigen, die hem hebben begeleid op zijn laatste tocht van de kerk naar Rotterdams oude begraafplaats Crooswijk.

Wij houden de herinnering vast aan een gaaf Rotterdammer, die zich wel bewust was van de kwaliteiten, die hij ook werkelijk bezat, die daarenboven groot was in bescheidenheid en toegenegenheid.

Lichtenauer, à Dieu.

NOTEN

*) Een dankbaar gebruik heb ik mogen maken van de levensherinneringen, die mr. W.F. Lichtenauer heeft geboekstaafd en die mij als gemeente-archivaris in de jaren 1979-1983 als vertrouwelijk te beschouwen zijn ter hand gesteld om ze als zodanig te voegen bij zijn familiearchief. Uiteraard heb ik uit de veelheid van zakelijke gegevens een naar mijn mening verantwoorde selectie gemaakt.

1) Een Rotterdamsch wijnhandelaar in de hoge politiek (de koopman-politicus Mr. Nicolaus Montauban); *R.Jb.* 1945, p. 129-145. Parallele levens in de nieuwe geschiedenis; twee Rotterdamse patriottische make-laars als amateurs in politiek en krijgskunde: de achterneven Nicolaus Montauban van Swijndregt (1754-1839) en Leonardus van Zwijndregt (1753-1832); *R.Jb.* 1956, p. 91-164. De assimilatie van een immigrantenfamilie in Rotterdam in de 19de eeuw; *R.Jb.* 1957, p. 129-157. De Rotterdamse Hugenoten-familie Brodier; *R.Jb.* 1959, p. 145-167. Nogmaals: De Rotterdamse Hugenoten-familie Brodier; *R.Jb.* 1960, p. 113.

2) Aangehaald, evenals volgende aanhalingen, uit de *Levensherinneringen*.

3) *Herdenkingsrede ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Eerste Hoogere Burger School met 5-jarige cursus te Rotterdam, uitgesproken in de Grote of St. Laurenskerk op 2 oktober 1965* door Mr. W.F. Lichtenauer, lid van de Raad van State; Rotterdam 1965. Zie ook: W.A. Wagener, *Een eeuw binnen met de bel*; Rotterdam 1965 (Grote reeks Roterodamum nr. 6).

4) Hoogleraar in het Nederlands burgerlijk recht en het internationaal privaatrecht te Leiden 1910-1950.

- 5) Hoogleraar in het handelsrecht en burgerlijk procesrecht te Leiden 1914 (1915)-1922.
- 6) Zie de lijst van publicaties van Mr. W.F. Lichtenauer, als bijlage opgenomen in de *Inventaris van het Archief-Lichtenauer* door J.C. Okkema; Gemeentearchief Rotterdam 1967, en de supplement-lijst in ms.
- 7) *Themis* 1934, p. 48-80 en 115-170.
- 8) In: *Rechtskundige opstellen op 9 november 1935 door oud-leerlingen aangeboden aan Prof. Mr. E.M. Meijers*; Zwolle 1935.
- 9) Amsterdam 1956.
- 10) Zie: *Gedenkboek Kamer van Koophandel en Fabrieken Rotterdam 1803-1928*; Rotterdam 1928, p. 895-914. *Idem 1928-1953* door dr. J. Verseput; Rotterdam 1955, passim. Van de algemene literatuur over de strubbelingen met België noem ik: R.L. Schuursma, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*; Groningen 1975.
- 11) 's-Gravenhage 1927.
- 12) Rotterdam 1928.
- 13) *NRC* 28 december 1935; *Rotterd. Nieuwsblad* 17 december 1935.
- 14) Zie: *Helpende Handen. Geschiedenis van de Stichting Centrale Voorziening te Rotterdam 11 October 1940-1 Maart 1946* door Ch.A. Cocheret; Rotterdam 1951, p. 33. A.J. Teychiné Stakenburg, *Beeld en beeldenaar. Rotterdam en Mr. K.P. van der Mandele*; Rotterdam 1979, p. 124.
- 15) *Helpende Handen*, p. 49. A.J. Teychiné Stakenburg, *a.w.*, p. 124-125.
- 16) 's-Gravenhage 1942.
- 17) A.J. Teychiné Stakenburg, *a.w.*, p. 130-132.
- 18) Zie: *Helpende Handen*.
- 19) Zie: Leo Ott, *Van luchtkasteel tot koopmansburcht*; Rotterdam 1969 (Grote reeks Roterodamum nr. 9).
- 20) A.J. Teychiné Stakenburg, *a.w.*, p. 143-144.
- 21) Zie ook: *Stand van Zaken. Gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan der Scheepvaart Vereeniging Zuid 20 September 1957* door A.J. Teychiné Stakenburg; Rotterdam 1957.
- 22) *De Telegraaf en Algemeen Dagblad* 27 april 1959.
- 23) *Rotterd. Nieuwsblad* 17 december 1957; *Handels- & Transport-courant* 18 december 1965; *Benelux Nieuws* januari-februari 1966, p. 19-20; Jaarverslag 1964-1965 van het Comité van Belgisch-Nederlandsch-Luxemburgsche Samenwerking ('Comité Benelux').
- 24) Zie: J. Zeelenberg, Mr. G.E. van Walsum; *R.Jb.* 1981, p. 133.
- 25) Zie: *Historisch Genootschap 'De Maze' 1931-1981* door A.M. van der Woel; Rotterdam 1981 (gestenc.).
- 26) *R.Jb.* 1947-heden.
- 27) *Rotterd. Nieuwsblad* 3 september 1955.
- 28) Interview in *De Rotterdammer* 26 juni 1965.
- 29) *Het bezoek van Napoleon aan Rotterdam 25-27 oktober 1811*; Rotterdam 1963 (Kleine reeks Roterodamum nr. 18). *Rotterdam in November en December 1813 tussen Den Haag en Gorcum*; Rotterdam 1964 (Grote reeks Roterodamum nr. 5). *De Nederlanders in Napoleons*

Garde d'Honneur; Rotterdam 1971 (Grote reeks Roterodamum nr. 9 [10]).

Zie voorts: W.F. Lichtenauer, Het bezoek van Napoleon aan Rotterdam door Franse ogen gezien; *R.Jb.* 1965, p. 177-194.

30) Zie ook: Ch.A. Cocheret, Stichting 'Plaswijckpark'; *R.Jb.* 1966, p. 177-182.

31) Inventaris in ms. door J.C. Okkema; Gemeentearchief Rotterdam 1967.

32) *Kroniek* van 'Roterodamum' no. 55, maart 1987.

47. *Drs. J.G. van der Ploeg*